

**Nous programes
socioeducatius
adreçats a la
millora de les
relacions
parentals en
els primers anys
de vida**

Maria A. Riera
Jaume y Maria
Ferrer Ribot
*Departament de
Ciències de
l'Educació.
Universitat de les
Illes Balears*

Educació i Cultura
(2003), 16:
113-125

Nous programes socioeducatius adreçats a la millora de les relacions parentals en els primers anys de vida

New socioeducational programs directed to the improvement of the parentals relations in the first years of life

Maria A. Riera Jaume y Maria Ferrer Ribot

Departament de Ciències de l'Educació. Universitat de les Illes Balears

Resumen

En este artículo se expone primero desde una perspectiva más teórica la necesidad de creación de programas de promoción y apoyo a las familias con niños pequeños, se presentan a continuación diferentes servicios y programas socio-educativos que desde hace unas décadas han surgido en el contexto europeo. Finalmente, se presenta el programa «Espai familiar» que se lleva a cabo en nuestra comunidad autónoma.

Abstract

This article justifies primarily, from a theoretical perspective, the necessity to create programmes to promote and support families with small children. It also presents different socio-educational services and programmes that have appeared in the European context during recent decades. Finally, the programme «Espai familiar», which is currently in progress in our community, will be presented.

Introducció

Els canvis socials i demogràfics que es viuen actualment obliguen a mirar amb ulls nous els problemes de les famílies i els infants. La incertesa amb la qual vivim l'actual context ens ha portat, en matèria d'atenció als fills, cap a una progressiva desorientació dels adults pel que fa al seu lloc al costat dels infants. Conseqüentment, tot apunta cap a la conveniència de recuperar la responsabilitat social de l'educació dels infants i les famílies i de trobar noves estratègies i tipologies de serveis per atendre'n les demandes.

Ser pares s'ha convertit en una experiència complexa. Ser pares, en la majoria dels casos, es converteix en l'acceptació d'unes noves responsabilitats individuals i familiars, el fet de tenir un fill es converteix en un esdeveniment summament important, que afecta

moltes facetes de la nostra vida, entre les quals destaca l'aparició de les funcions educatives dels pares i les mares. Cada cop més els pares i mares demanen ajut i suport a la seva tasca parental. Més que polítiques natalistes, el que cal són polítiques socials que donin suport als qui decideixen procrear. Una de les mesures de suport a les famílies en què recentment hi ha més acord en el marc de la Unió Europea és la disponibilitat de serveis per a la petita infància i de suport a les famílies, així com programes de sensibilització ciutadana de la coresponsabilitat dels pares i mares en la cura i educació dels fills.

La qualitat de les relacions parentals en els primers anys de vida com a factor protector de la salut mental dels infants

La qualitat de les relacions que es donen en els primers anys de vida de l'infant condicionen d'una manera molt directa el seu futur desenvolupament. Aquestes relacions serveixen de fonament per als posteriors desplegaments de l'estil cognitiu, de l'estat emocional i les habilitats socials que s'aniran configurant en l'infant, aspectes que es van modulant en menor o major grau segons quines hagin estat les primeres experiències de vinculació i qualitat de relació amb els pares.

Els programes d'intervenció amb les famílies que presentarem tenen com a objectius fonamentals treballar el vincle pares-fills com a mesura de prevenció de la salut mental infantil i incidir en els sistemes relacionals de la família per incrementar les competències i habilitats parentals. Presentam breument aquestes dues perspectives teòriques que avalen fonamentalment aquests programes:

Estudis sobre la teoria de l'*attachment* i les seves repercussions en el desenvolupament socioemocional dels nens

La teoria de l'*attachment* defensa l'impacte de les figures vinculants afectives en el creixement i desenvolupament dels nens. Aquesta teoria es basa en el paradigma desenvolupat a partir de la teoria de l'afecció de Bowlby (1979), els seus estudis (1951, 1953 entre d'altres) van demostrar com la qualitat de les cures paternes en els primers anys és de vital importància per al futur de la salut mental infantil. L'aportació més important de la teoria de l'afecció és la descripció de la relació inicial que es dona entre la mare i el fill, que influirà en les relacions futures. És necessari que el vincle afectiu sigui tan segur que permeti a l'infant sentir-se lliure per explorar el seu entorn i assolir així les bases del desenvolupament. Amb la seva teoria, Bowlby volia explicar que els humans tenim necessitat d'establir vincles forts, selectius i de llarga durada i que l'alteració d'aquests vincles pot arribar fins i tot a una psicopatologia.

Un infant ha de tenir una relació càlida, íntima i continuada amb les seves figures parentals per poder arribar a un desenvolupament òptim. La conducta de l'afecció té una funció per a la supervivència: l'infant té major possibilitat de sobreviure en condicions adverses si és protegit per un altre ésser humà, sobretot si aquest és més fort, més savi i més capaç de moure's en el món. El coneixement del vincle s'ha estès a la comprensió de la manera com la família en el seu conjunt pot proporcionar una base segura des de la qual el nen pot explorar el món i desenvolupar les seves capacitats.

Interessa especialment la relació que hi ha entre *la teoria de l'afecció i la promoció i prevenció de la salut mental infantil* així com la seva qualitat de vida. En aquest sentit el Comitè d'Experts del projecte Promoció de la Salut Mental dels nens fins als 6 anys, creat

per la Comissió Europea, declara en un dels seus informes (2000): «Hay una fuerte evidencia de que los años más tempranos ejercen un impacto crucial en la salud mental durante el resto de la vida. El desarrollo de estrategias para promover la salud mental de los niños pequeños es, por tanto, de importancia fundamental. Esto implica concienciar sobre el significado del bienestar mental de los niños, proponer intervenciones para ayudar a los padres, facilitar relaciones positivas entre padres e hijos, mejorar las condiciones de crianza y proteger a los niños vulnerables» (Marrone 2001, pàg. 318.)

Són molts els estudis que s'estan portant a terme actualment relacionats amb les repercussions de l'afecció en el desenvolupament socioemocional dels nens. Estudis longitudinals que mesuren les conseqüències de l'afecció a llarg termini, com el que han realitzat Grossman, K.; Zimmermann, P.; Fremmer-Bombik (2002); estudis transculturals relacionats amb els diferents tipus de vinculació mare-fill en les distintes cultures (Grossman, K. 1990, 1991) o el que s'està realitzant actualment als EUA dins el projecte NICHD (Study of Early Child Care and Youth Development), el qual té per objectiu examinar la conducta d'afecció i el desenvolupament socioemocional dels nens segons les variacions en la criança. Hem de citar de manera especial l'International Attachment Network, que publica de forma periòdica una revista especialitzada en aquests temes.

Estudis sobre la família i les competències parentals

És necessari tenir en compte no únicament les relacions diàdiques entre mare-pare i fill, sinó que pensam que els infants normalment viuen immersos en sistemes interpersonals com és la família. Per això, per a l'estudi s'ha de considerar el context familiar en tota la seva complexitat.

Hem de fer una consideració especial a la *perspectiva sistèmica*, que ha estat fonamental en l'àmbit de treball amb les famílies. Des d'aquesta perspectiva interessa l'anàlisi de les relacions entre els membres del sistema familiar i la qualitat comunicativa que s'estableix entre ells. En aquest sentit el treball no es dirigeix tant a la persona com als sistemes relacionals dels quals ella participa. Són estudis i programes que analitzen la competència parental a partir de les habilitats i capacitats parentals fonamentals (Barudy 2001; Belart i Ferrer 1998; Pittman III, F. S. 1990; Beavers, W. R i Hampson, R. B. 1995). Des d'aquesta orientació, les funcions de la família en el seu cicle vital serien entre d'altres: oferir cura i protecció als fills, assegurant-ne la subsistència en condicions dignes, contribuir a la socialització dels fills, donar suport a la seva evolució, guiar l'aprenentatge dels fills així com proporcionar-los el suport necessari per arribar a ser persones emocionalment equilibrades i capaços d'establir futurs vincles afectius satisfactoris.

Volem citar especialment tot el treball de Barudy, aquest autor diferencia el que són les habilitats de les capacitats parentals fonamentals. Barudy (2001) defineix com a competència parental el conjunt de les capacitats parentals fonamentals i les habilitats parentals. Segons Barudy les *habilitats parentals* són els recursos emotius, cognitius i conductuals que els pares posseeixen i que els permeten proporcionar una resposta adequada i pertinent a les necessitats de les seves criatures. Mentre que les *capacitats parentals* inclouen la capacitat d'afecció als fills, l'empatia, els models de criança i la capacitat d'interactuar en xarxes socials.

Aquest i altres autors (Schaffer 1990, 1994; Marrone 2001) assenyalen com a aspectes importants per a la competència parental la sensibilitat i l'empatia. Els pares i mares sensibles connecten amb els senyals comunicatius dels fills i responen adequadament, mentre que la falta de sensibilitat i empatia provoca inseguretats emocionals en els fills. En

aquest sentit, són nombrosos els autors que han tractat la *simetria/asimetria en les relacions pares-fills*. Des dels primers dies de vida, es constata l'existència de sincronies interactives d'acomodació de ritmes mutus i de proimitació entre els moviments, gests, mirades i vocalitzacions del bebè i els moviments, gests, mirades i discurs verbal de la mare, tant en situacions d'alimentació com de joc cara a cara. Tots els autors que les han estudiades (Brazelton i Cramer 1993; Kaye 1982) destaquen l'asimetria d'aquestes primeres relacions, en les quals la iniciativa per començar i mantenir la interacció depèn fonamentalment dels adults, i en subratllen la importància per preparar i equipar el bebè amb instruments cognitius i relacionals que necessitarà posteriorment per adquirir noves habilitats.

Podem citar també estudis en els quals adults i nens, habitualment mares i fills, es veuen compromesos en una situació d'activitat conjunta, generalment de tipus diàdic (Wertsch 1984, 1987; González i Palacios 1992; Rogoff 1993; Méndez i Lacasa 1995). Aquests treballs indiquen que les intervencions de l'adult van per davant el nivell de competència efectiva del nen, es veu també una forta correlació entre la tendència de les mares a ajustar el nivell d'ajuda a les dificultats dels nens i la competència posterior del nen per resoldre un problema similar de forma independent. Kaye (1982) identifica set tipus diferents de marcs mitjançant els quals els pares estructuren el món per als seus fills: el marc de protecció, l'instrumental, el de *feedback*, el de modelat o demostració, el de discurs, el de memòria.

Altres treballs tenen com a finalitat la contribució a *la prevenció i el tractament integral en els maltractaments infantils*. Des d'aquest enfocament, algunes situacions que creen disfuncions en les relacions pares-fills poden ser les següents: desatenció general o parcial dels fills, maltractaments físics o psíquics, satisfacció a l'excés dels desitjos materials dels fills, la violència familiar, etc. És especialment important l'anàlisi sobre les dinàmiques familiars negligents i els tipus de negligència que realitza Barudy: negligència «biològica» per trastorns de l'afecció: factors dependents de la mare (depressió, malaltia mental, toxicomania i alcoholisme, trastorns de l'afecció com a conseqüència de traumatismes infantils), factors dependents del nen, factors dependents del pare; negligència cultural: trastorns de l'afecció biològica per models de criança inadequats i violents, o per mancances educatives; negligència contextual: factors derivats de la pobresa (absència d'estructuració espaciotemporal, disfuncionament familiar...), i factors derivats de l'aïllament social.

A partir de tot això podem concloure que el concepte de competència parental es refereix a les capacitats que tenen els pares per cuidar, protegir i educar els fills assegurant-los un desenvolupament suficientment sa. Efectivament, la funció parental implica poder satisfer les diverses necessitats dels fills (d'alimentació, protecció, necessitats cognitives, emocionals, socioculturals...), amb un procés d'adaptació als successius canvis que es van plantejant al llarg del cicle vital.

Revisió de programes socioeducatius de prevenció i intervenció amb les famílies

En aquestes últimes tres dècades han anat apareixent en el context europeu i també en el nostre context més proper alguns programes i serveis destinats a la prevenció i promoció de la salut mental dels nens a partir del treball amb les famílies. Alguns d'aquests programes treballen únicament amb els pares, mentre que uns altres es focalitzen a enfortir les relacions pares-fills i treballen amb els pares i els fills simultàniament.

Com a objectius d'aquests serveis i programes podem destacar:

— Millorar les habilitats de criaça, facilitant i enfortint l'establiment del vincle afectiu entre infants i pares així com afavorint la capacitat empàtica dels pares per comprendre les vivències emocionals dels fills i proveir respostes sensibles.

— Vivenciar altres models d'interacció afavorint el treball en grup de mares i pares per augmentar-ne la capacitat parental, d'aquesta manera s'alleugereix el sentiment d'aïllament i debilitat d'alguns pares i mares.

— Afavorir l'autonomia i la creació de xarxes relacionals entre les famílies.

— Facilitar un espai d'escolta i contenció emocional per a famílies i infants.

— Promoure espais de reflexió i de treball en grup sobre temes que preocupen de l'educació dels fills.

— Ajudar els pares a organitzar millor la vida familiar per augmentar els factors protectors de la seva relació amb els fills.

Els programes més efectius són aquells que ofereixen a les famílies una atenció freqüent i regular que es perllonga durant diversos mesos. Per altra banda, és fonamental la col·laboració d'equips interdisciplinaris que facilitin la coordinació i eficàcia dels objectius. Els programes més efectius són també aquells que tenen components múltiples: didàctics, terapèutics, etc., i que no tan sols se centren en el nen, sinó també en el seu ambient global (família, escola, etc.).

El treball grupal amb pares i fills és també una tònica comuna d'aquests programes. Es considera que el treball en grup és un mètode útil com a mitjà d'intervenció directa en el camp de la promoció de la salut mental infantil mentre promou el desenvolupament de la capacitat dels pares i mares de proveir respostes sensibles als nens, així com la capacitat d'observació i reflexió tant dels comportaments infantils com de la pròpia actuació, factors que seran decisius en el desenvolupament saludable de l'infant.

Assenyalem alguns d'aquests programes:

— *Anna Freud Center* (Londres). Seguint el model teòric a partir del treball de Winnicott sobre espai transicional, en aquest servei es pretén afavorir el joc com a activitat agradable entre la mare i el fill i en conseqüència facilitar el vincle d'afecció entre la dfada mare-fill.

— *Programa Tempo per le Famiglie* dels municipis italians de Mòdena i Milà, entre d'altres, o el servei *Area Bambini* del municipi de Pistoia, que treballen amb mares i fills, fonamentalment menors de quatre anys, en petits grups estables que pretenen ser grups de referència i de trobada comunitària.

— *National Newpin* (Londres). Aquesta organització ofereix mètodes d'intervenció primerenca a nens identificats com de risc per pediatres i personal de serveis socials. Aquest programa, al costat d'uns altres de característiques similars, com per exemple, el Home-Start i A Plau to Be, també a Londres, han demostrat la seva efectivitat en la millora de les interaccions pares-fills, alhora que es facilita l'establiment de vincles afectius entre els nens i els pares.

— *Equips SOS Enfants-Famille* i la Universitat de Lovaina (Bèlgica, 1983) treballen principalment amb nens maltractats i els seus familiars, alhora que desenvolupen investigacions sobre el fenomen del maltractament i els diferents models per eradicar-lo i prevenir-lo.

— *Maison Vert de Françoise Dolto* (París 1979), sota una inspiració psicoanalítica s'ajuda pares i fills a realitzar la separació acompanyats de terapeutes que donen pautes i recolzament en aquest procés. A Barcelona, es va posar en funcionament un servei similar a Vilanova i la Geltrú: «La casa oberta».

— *Espais familiars*. Seguint la inspiració d'alguns dels programes citats anteriorment va sorgir la iniciativa dels serveis denominats «Espais familiars» a Catalunya sota el projecte *Context Infància* dirigit per Ignasi Vila i l'Ajuntament de Barcelona (Estela i Jubete 1990, 1992, 1994; Bassedas 1993) que treballen amb nens menors de quatre anys i els seus pares. Són serveis als quals acudeixen els infants, entre un i quatre anys, no escolaritzats, amb la persona que habitualment els cuida dues vegades per setmana. Els objectius són diversos, encara que tots es relacionen amb el fet de possibilitar a l'infant un context de desenvolupament distint al context familiar, i fomentar la competència educativa de les famílies, de manera que tinguin més seguretat en les actuacions i, al seu torn, puguin modificar-ne d'altres, després d'haver-les comprovades amb altres pràctiques educatives (Bassedas et al. 1993).

— *Casas de Niños*: Aquest programa es duu a terme a la CA de Madrid amb més de 55 centres en col·laboració amb la Conselleria d'Educació i els Ajuntaments d'alguns pobles. És un servei públic i gratuït per a nins entre 0 i 4 anys. Seguint en la mateixa línia dels programes anteriors, aquest programa treballa els matins amb els infants i els capvespres amb les famílies, oferint als pares un assessorament i suport i donant la possibilitat d'intercanvi amb altres famílies.

Després de conèixer aquests programes va sorgir la iniciativa d'implementar a la nostra comunitat un servei amb característiques similars, ens vàrem centrar de forma especial en els models iniciats a Catalunya i als municipis italians, denominats *Espais familiars i Tempo per le familie*.

Implementació d'un servei socioeducatiu per a mares i fills a la nostra comunitat: Espai familiar Camp Redó

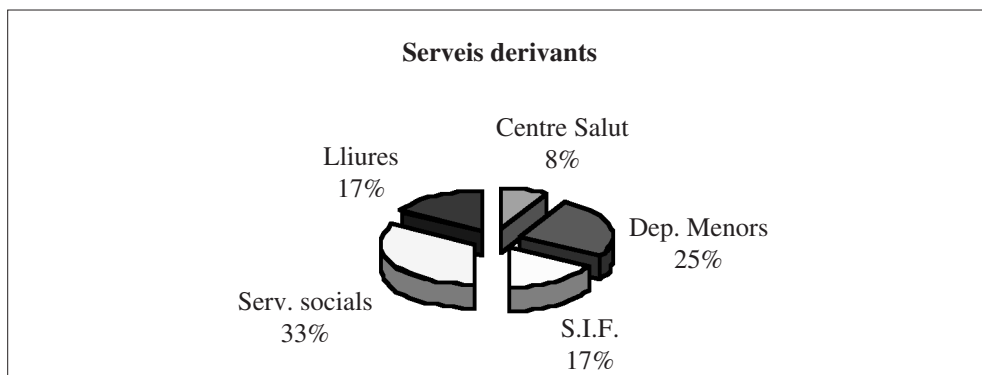
L'Espai Familiar Camp Redó¹ està situat a la barriada del Camp Redó de Palma i duu en funcionament deu mesos de manera experimental amb la col·laboració dels Serveis Socials de l'Ajuntament de Palma, el Centre de Salut del barri, el Departament de Menors del Consell Insular i l'Equip d'Infància i Família del Consell de Mallorca.

La motivació que ha suscitat la posada en marxa d'aquest programa a la nostra Comunitat Autònoma ha estat fonamentalment la d'actuar en els primers anys de vida com a marc de prevenció i promoció de la salut mental. El que es pretén és afavorir relacions parentals saludables per assegurar el benestar dels infants a partir de facilitar i enfortir les primeres relacions pares-fills per així aconseguir una estabilitat, resposta sensible i capacitat reflexiva dels pares vers els fills.

Es treballa fonamentalment amb famílies que viuen situacions de privació social i cultural (famílies monoparentals, immigrants, amb baixos recursos econòmics...). Per a l'eficàcia del programa és important la formació de grups estables i heterogenis on conflueixen famílies de risc amb altres famílies més normalitzades que puguin aportar al grup pautes parentals i models positius de relació amb els fills.

¹ Aquesta iniciativa sorgeix d'alguns professors del Departament de Ciències de l'Educació de la UIB i de l'associació XIAIF (Xarxa d'Iniciatives d'Atenció a la Infància i les Famílies).

Tal com podem veure en el gràfic els usuaris del servei són usuaris derivats de diferents institucions, aquesta interrelació de famílies de risc amb famílies més normalitzades és un dels aspectes fonamentals per a l'eficàcia del programa.

Gràfic 1.

Aquest programa funciona un dia a la setmana amb un grup de 8/10 famílies amb una durada prevista de 6/12 mesos. La nostra proposta ha estat crear un servei en el qual els pares i les mares trobin un lloc on poder jugar amb els fills en un espai adequat i tranquil. En aquest espai els pares tenen l'oportunitat d'expressar-se i compartir vivències amb altres adults en circumstàncies semblants i amb especialistes que els ajuden a resoldre dubtes, inquietuds, etc., i tot el que tingui a veure amb l'educació dels fills. Els especialistes ofereixen suport i ajut tant pel que fa referència a la relació amb els infants com al diàleg i relació amb altres adults.

Les sessions duren dues hores i hi participen les mares i els pares juntament amb els fills menors de tres anys. Les sessions s'organitzen a partir de moments diferenciats que marquen una seqüència i un ritme estable en les sessions, com són el moment d'entrada i joc lliure dels nens, el moment de díada mare-fill o el moment de la tertúlia cafè amb les mares i els pares. En cadascun d'aquests moments de la sessió es pretenen objectius diferents, s'observen aspectes concrets de les pautes parentals i de la relació pares-fills i s'aprofita per realitzar determinades intervencions per part de l'equip.

L'equip que intervé directament en les sessions està format per una educadora especialista en Educació Infantil, un psicòleg familiar, així com la col·laboració del grup d'investigació d'Educació Infantil de la UIB.

Objectius i estratègies d'intervenció

Prioritàriament el programa pretén facilitar i *enfortir l'establiment del vincle afectiu* entre infants i pares/mares, així com afavorir la capacitat empàtica dels pares per comprendre les vivències emocionals dels fills.

S'intervé fent que els pares observin i coneguin les necessitats i demandes dels fills: fent-los notar els progressos que realitzen els seus fills, com resolen els conflictes, com es relacionen amb els altres... Es potencia també que les mares i els pares facin activitats

Gràfic 2.

conjunctes amb els fills, com ara explicar un conte, construir una joguina o el simple fet de jugar plegats. Compartir activitats lúdiques amb els fills propicia aquest apropament que en molts de casos els pares, per manca de temps, no realitzen dins l'àmbit familiar.

Una altra finalitat del programa és *alleujar el sentiment d'aïllament* i debilitat d'alguns pares i mares afavorint el treball en grup com un mitjà per augmentar la seva capacitat parental. Per dur a terme aquest objectiu, el servei ofereix un espai tranquil i agradable que propicia l'intercanvi espontani entre els membres del grup per contrastar experiències, punts de vista o inquietuds respecte de la seva vivència com a pares. S'organitzen també situacions lúdiques que faciliten aquesta interacció.

Gràfic 3.

Dins un marc més distès com és el moment de la tertúlia cafè, els pares i mares juntament amb l'equip parlen i reflexionen sobre les pròpies actuacions a partir de temes que interessin el grup. L'equip recull les demandes de temes que el grup fa explícitament o que s'ha observat la necessitat de tractar. Hi poden participar altres professionals com ara pediatres, treballadors socials, ludotecaris, etc., que donen informació especialitzada en temes concrets: alimentació, higiene, son, jocs... Es tracta bàsicament d'afavorir la participació de tots procurant que totes les persones siguin acceptades pel grup i es puguin expressar lliurement. Es donen pautes per millorar la dinàmica del grup, com respectar el torn de paraula, aprendre a escoltar i fer notar les intervencions interessants que es realitzen.

Gràfic 4.

A l'Espai Familiar es facilita la capacitat dels pares de proveir respostes sensibles cap als fills, fonamentalment a partir de *potenciar l'observació dels pares cap als fills*, ensenyant a les mares i els pares a escoltar i atendre les demandes fisiològiques, emocionals i relacionals del seu fill/a: notar els senyals del fill, interpretar-los adequadament i respondre d'una forma apropiada. A partir d'intervencions subtils i indirectes per part de l'equip es donen pautes per actuar davant situacions diverses: acomiadar-se del fill quan surten de la sala, propiciar la seva autonomia a l'hora de resoldre les situacions quotidianes, etc.

Es tracta també d'ajudar els pares a *organitzar millor la vida familiar*, per això s'aprofiten tant els moments espontanis de conversa entre les famílies com l'espai dedicat a la tertúlia per parlar i intercanviar opinions en relació amb la manera d'organitzar la vida quotidiana familiar. Els temes poden anar des de, la manera com cal organitzar els espais de la casa per afavorir una major funcionalitat familiar, fins a la manera com s'han d'organitzar els ritmes de son dels fills de cara a la seva salut i per facilitar la dinàmica familiar general.

S'intenta també afavorir la *coordinació de recursos i serveis socials comunitaris* com a estratègia fonamental per reduir la vulnerabilitat i incrementar l'eficàcia del

programa. Aquesta coordinació s'inicia ja en el moment de seleccionar-ne els usuaris i formar els grups. Els diferents serveis que intervenen aporten els possibles usuaris del servei, s'analitza el seu perfil per tal de fer grups heterogenis, evitant l'homeòstasi que suposa treballar només amb famílies de risc. Per altra part, es realitzen sessions d'avaluació i de seguiment del programa amb els diferents serveis implicats. Per facilitar aquesta tasca de revisió, l'equip prèviament ha dissenyat instruments d'avaluació i ha documentat les sessions. Moltes de les famílies que participen en el programa són també usuàries i pacients d'aquests altres serveis, el que permet la coordinació d'estratègies d'actuació.

Reflexions finals

Pensem que l'experiència duta a terme en aquests deu mesos ens ha constatat l'eficàcia d'aquest programa per millorar la relació pares-fills i per crear xarxes de relacions entre les mares i els pares que viuen situacions de dificultat o pateixen problemes d'aïllament social.

Hem constatat com aquest programa afavoreix la construcció d'una xarxa social d'ajuda mútua entre les famílies que facilita la possibilitat d'aprendre uns dels altres, contribueix a desenvolupar les capacitats de cada un, contribuint així al fet d'experimentar la paternitat i maternitat com una vivència gratificant i plaent. D'aquesta manera s'aconsegueix que els pares se sentin acompanyats en la seva tasca com a primers i principals educadors. A la vegada que senten aquest suport social, se senten més segurs, satisfets i reconeguts en el difícil rol de fer de pares i mares.

Pensem que és necessària la participació de les administracions públiques per finançar i promoure serveis de prevenció semblants a aquest, que estalviïn programes d'intervenció més costosos a llarg termini. Després de l'experiència d'aquests mesos, pensem que el treball conjunt amb pares i fills és un mitjà òptim d'intervenció directa en el camp de la prevenció i de la promoció de la salut mental infantil.

Bibliografia

- BARUDY, J. (2001). *El dolor invisible en la infancia*. Barcelona. Paidós
- BASSEDAS, M. [et al.] (1993). *Memòria del projecte «Context-Infancia»*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- BEAVERS, W. R.; HAMPSON, R. B. (1995). *Familias exitosas*. Barcelona. Paidós.
- BELART, A.; FERRER., M. (1998). *El ciclo de la vida: una visión sistémica de la familia*. Bilbao. Desclée de Brouwer.
- BOWLBY, J. (1982). *Los cuidados maternos y la salud mental: informe*. Buenos Aires. Ed. Humanitas.
- (1986). *Vínculos afectivos: formación, desarrollo y pérdida*. Madrid. Morata.
- (1989). *Una base segura*. Barcelona. Paidós.
- BRAZELTON, T. B.; CRAMER, B. (1993). *La relación más temprana*. Barcelona: Paidós.
- ESTELA, A; JUBETE, M. (1990). «Projecte "Espai Familiar"». *Dossier Institut Municipal Educació*. Barcelona.
- (1992). «La casa dels colors». *Guix*, núm. 181 novembre.
- GONZÁLEZ, M. M.; PALACIOS, J. (1992). «Interacció educativa adult-infant en l'àmbit familiar. Nivells d'anàlisi i nivells de significació». *Temps d'Educació*, 7, 89-115.

- GROSSMANN, K.; FREMMER-BOMBIK, E.; RUDOLPH, J.; GROSSMANN, K. E. (1988). «Maternal attachment representations as related to patterns of infant-mother attachment and maternal care during the first year». A R. A Hinde & J. Stevenson-Hinde (eds.). *Relationships within families*, pàg. 241-260. Oxford: Oxford Science Publications.
- GROSSMANN, K.; GROSSMANN, K. E. (1991). «Newborn behavior, early parenting quality and later toddler-parent relationships in a group of German infants». A J. K. Nugent; B. M. Lester; T. B. Brazelton (eds.), *The cultural context of infancy*, vol. II, pàg. 3-38. Norwood: Ablex.
- GROSSMANN, K. E.; GROSSMANN, K.; ZIMMERMANN, P. (1999). «A wider view of attachment and exploration: Stability and change during the years of immaturity». A J. Cassidy & P. R. Shaver (eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, an clinical applications* (pàg. 760-786). New York: Guilford Press.
- GROSSMANN, K. E.; GROSSMANN, K.; WUNTER, M.; ZIMMERMANN, P. (2002). «Attachment relationships and appraisal of partnership: From early experience of sensitive support to later relationship representation». A L. Pulkkinen & A. Caspi (eds.). *Personality in the life course: Paths to successful development* (pàg. 73-105). Cambridge: Cambridge University Press.
- JUBETE, M. (1994). «Espai familiar: relació amb les famílies». A *Congrés d'Infància. Educar 0-6 anys*. Vol. I. Barcelona: Rosa Sensat-Temes d'Infància.
- KAYE, K. (1982). *La vida mental y social del bebé*. Barcelona: Paidós.
- MARRONE, M. (2001). *La teoría del apego: un enfoque actual* Madrid. Psimática.
- MÉNDEZ, L.; LACASA, P. (1995). «Aprender y enseñar en situaciones cotidianas: observando la interacción de Teresa con los adultos». A P. Fernández-Berrocal i M. A. Melero (comps.). *La interacción social en contextos educativos* (pàg. 327-377). Madrid: Siglo XXI.
- PALACIOS, J. (1987). «Las ideas de los padres sobre sus hijos en la investigación evolutiva». *Infancia y Aprendizaje*, núm. 39-40, pàg. 97-111.
- PALACIOS, J; MORENO, M. D. (1989). «Implicación de los padres en la educación de los niños». A *Actas del Congreso Internacional de Educación Infantil*. Madrid, 7-11 de novembre.
- PITTMAN III, F. S. (1990) *Momentos decisivos*. Barcelona. Paidós.
- Red de Atención a la Infancia de la CEE (1993). *Los hombres y el cuidado de los niños*. Brussel·les.
- SCHAFFER, H. R. (1990). *El context socio-familiar en l'educació de l'infant*. Temes d'Infància. Rosa Sensat.
- (1994). *Decisiones sobre la infancia*. Madrid: Aprendizaje-Visor.
- WERTSCH, J. V. (1984). «The creation o context in joint problem solving». A Rogoff, L. (ed.). *Everyday cognition: its development in social context* (pàg. 151-171). Cambridge: Harvard Univ. Press.
- WERTSCH, J. V.; HICKMANN, M. (1987). «Problem solving in social interaction: a microgenetic analysis». A M. Hickman (ed.). *Social and functional approaches to language and thought*, pàg. 251-256. London: Academic Press Inc.
- WINNICOTT, D. W. (1990). *Los bebés y sus madres*, Barcelona: Paidós.